

appropriate attention. In accordance to this obstacle, concretization of the definition and content of political corruption with wide representation on it's influence on Ukrainian legal system has been made. In the process of scientific analysis we came out with the next definition of underlined phenomenon: political corruption is the type of public representatives' of higher rank illegal activity that are usually connected with unauthorized exploitation of budget funds or administrative resources in private purposes. Political corruption is the abuse of public power, office, or resources by elected government officials for personal gain, e.g. by extortion, soliciting or offering bribes. It can also take the form of office holders maintaining themselves in office by purchasing votes by enacting laws which use taxpayers' money.

In the process of differentiation of types of corruption, complex of special features of political substructure of this phenomenon has been underlined in accordance to the practical purposes.

Key words: *corruption, prevention, nepotism, stagnation, modernization.*

Стаття надійшла 22 лютого 2016 р.

УДК 340.12

С. О. Моїсеєнкова

ДО ПРОБЛЕМИ СПІВВІДНОШЕННЯ ОБ'ЄКТИВНИХ ТА СУБ'ЄКТИВНИХ АСПЕКТІВ ПРАВОУТВОРЕННЯ

Розглянуто співвідношення об'єктивних та суб'єктивних аспектів правоутворення у їх діалектичному взаємозв'язку. Здійснено аналіз та порівняння підходів до визначення структури процесу правоутворення з урахуванням концепцій джерел формування права. Встановлено, що правоутворення є результатом впливу комплексу об'єктивних і суб'єктивних факторів. На основі тверджень науковців щодо виокремлення та розмежування суб'єктивного й об'єктивного аспектів у правоутворенні, зроблено висновок щодо їх діалектичної взаємодії у процесі правоутворення.

Ключові слова: *правоутворення, правотворчість, правосвідомість, суспільство, соціальний суб'єкт.*

Постановка проблеми. Правоутворення виконує важливу роль у житті держави та суспільства, а тому вивчення закономірностей його виникнення, розвитку, функціонування та вияву є об'єктивною потребою сучасної юридичної науки. Проблема походження права дає змогу осягти сутність та зміст права, а також сприяє кращому розумінню правотворчих потреб сучасного українського суспільства та їх перспектив. Правоутворення характеризують як соціально-обумовле-

ний феномен. Водночас значення суб'єктивного аспекту правоутворення часто залишається недооціненим. Науковці здебільшого зосереджені на дослідженні правотворчості як вияву суб'єктивної волі та діяльності нормотворчих суб'єктів. Щодо взаємозв'язку цих двох процесів, то це питання не втрачає своєї актуальності. А. Нашиц зазначала, що правова норма є результатом свідомої діяльності людей, і це елементарна істина, яка не потребує доведення. Але і сьогодні немає єдиного вирішення питання про те, чи є правова норма створена лише людською волею, або ж вона створюється волею людини, але під дією зовнішніх факторів, які існують ще до того, як починається процес правотворчості [1, с. 7].

Один із відомих теоретиків права І. Честнов зауважує, що прибічники соціології права схильні не брати до уваги суб'єкта права у всьому його різноманітті, об'єктивуючи його до абстрактної категорії. Тому, на його думку, найбільш адекватним підходом до праворозуміння буде соціолого-антропологічний [2, с. 79]. Особливої уваги заслуговує дослідження правоутворення як результату діяльності соціальних суб'єктів (особи, суспільства, держави). Тож завданням сучасної науки є пошук оптимального балансу співвідношення об'єктивних та суб'єктивних аспектів правоутворення.

Стан досліджень. Категорію правоутворення насамперед розглядають як соціальний процес (С. Алексєєв, Ю. Бошицький, О. Калінін, А. Мухтарова, В. Нерсєсянц, А. Полєніна), або ж як певний механізм взаємодії тих чи інших правоутворюючих чинників (Б. Дрейшев, В. Степанян, С. Дробязко, В. Трофімов, А. Мусатян, В. Лазарєв). Крім того, до науковців, які займались дослідженням питань правоутворення також належать Н. Абдулаєва, С. Алексєєв, А. Богамцєра, Н. Вєпленко, Т. Дідич, В. Карташєва, І. Лихолат, Л. Матвєєва, М. Марченко, О. Мурашин, А. Нашиц, Н. Оношко, А. Піголкін, А. Посашкова, А. Сметаняк та ін.

Однак суб'єктивна сторона правоутворення, зважаючи на її складність для теоретичного і філософсько-правового осмислення, є менш дослідженою. Певні висновки щодо цієї проблеми викладено у працях В. Іванського, К. Дмитрієвцева, А. Урумова та ін.

Мета статті полягає у спробі філософсько-правового аналізу співвідношення об'єктивних та суб'єктивних основ правоутворення у їх діалектичному взаємозв'язку.

Виклад основних положень. Н. Карєєв запропонував у процесі правоутворення вирізняти фактор життя суспільства (об'єктивний) та фактор розумової діяльності насамперед юристів (суб'єктивний) [3, с. 317–350].

Дослідників цікавить, чи є норма права продуктом свідомої діяльності суб'єкта нормотворчості як результат виконання обраних ним цілей, чи цим поняттям також позначають практично вироблений стандарт поведінки, який поширюється на багатьох людей без цілеспрямованої діяльності щодо його поширення, крім лише визнання його як необхідного [4, с. 10].

Послідовники ідеї про об'єктивність формування права наводять як аргумент історичні дані, які підтверджують, що в різний час та в різних державах, які не мали взаємозв'язків, все ж з'являються неймовірно схожі норми законодавства, які регулювали відносини власності, життя та смерті, сімейні. Вважають, що саме схожість соціальних порядків у суспільствах, зумовлених особливостями людської природи, спричинили схожі правові форми [5, с. 49–66].

Але чи можна говорити про існування права поза людською свідомістю? З цього приводу висловився В. Бігун, описуючи «людину» як психічну, розумну, свідому істоту. На думку автора, право не існує поза людською свідомістю. Щодо поняття так званого «об'єктивного права», яке начебто існує поза людською свідомістю, то В. Бігун зазначає, що тут йдеться лише про індивідуальну свідомість певної людини. Це пояснюється тим, що народжуючись, людина ще не знає про існування права, але воно вже існує поза її свідомістю. Незалежно від власної волі людина наділяється правовим статусом. Протягом свого зростання людина поступово «освоює» його. Це відбувається за допомогою свідомості, через досвід і знання, соціалізацію, вивчення мови, правових дисциплін а також через потрапляння у різні правові ситуації. Важливу роль виконує оволодіння навиками пізнання, абстрактного і конкретного мислення. Тому, як зазначає В. Бігун, про «об'єктивне право» можна говорити лише умовно як про таке, що існує поза індивідуальною людською свідомістю. Але не можна вважати, що право існує незалежно від людської свідомості загалом. Відтак право існує в свідомості людини. Тому можемо говорити про правосвідомість і про неї як місце та вияв існування права [6, с. 23].

У дослідженні проблеми правоутворення констатують методологічну одноманітність, яка представлена повсякчас актуальною проблемою джерел права. У цьому відношенні об'єктивне право стає центральною проблемою більшості загальнотеоретичних або філософських вчень про право, завдання яких полягає у встановленні достовірно об'єктивних, тобто не залежних від особи основ права [7, с. 3].

У контексті правоутворення розрізняють, зокрема, джерела конституювання права – це ті чинники, що є причиною виникнення правових норм (генетична концепція джерел права), а також джерела

кваліфікації права (гносеологічна концепція джерел права) – виявлення правового характеру певних правил поведінки, щоб вирізнити їх серед інших норм [1, с. 8].

Відповідно до рівнів правоутворення розрізняють такі типи джерел права: матеріальні, ідейні, інституційні та формально-юридичні. Усі об'єктивні фактори суспільного розвитку відносять до матеріальних правотворчих факторів або матеріальних джерел права. Впливати на виникнення права вони можуть безпосередньо, і через людську свідомість. Правосвідомість, своєю чергою, є ідейним джерелом права [8, с. 13]. Тоді як правотворча діяльність держави через компетентні органи – самостійне джерело права (нематеріальне), належить до інституційних джерел права [9, с. 15–17].

Дещо відмінним є бачення структури правоутворення, де найчастіше виокремлюють об'єктивний та суб'єктивний елемент у їх взаємодії. Відтак В. Трофімов за способом виникнення розрізняє правоутворення на процес спонтанного (загальносоціального) і планомірно-раціонального (правотворчого) формування системи правових норм, до якого належить правотворчість [10, с. 4].

А. Мусатян також надає терміну «правоутворення» суб'єктивний (юридична діяльність) та об'єктивний (соціально-історичний процес) зміст. В об'єктивному значенні правоутворення – це історичний процес виникнення права (не залежить від суб'єктивного волевиявлення). Автор характеризує його як правогенез. Водночас суб'єктивне значення правоутворення пов'язують із правотворчістю [11, с. 9–10]. Необхідно зазначити, що правоутворення часто прирівнюють до правотворчості, оскільки результат цих процесів є дещо схожим – це правова норма [12, с. 308].

В. Лазарев теж наголошує, що правоутворюючий процес має суб'єктивний і об'єктивний зміст. Об'єктивний зміст правоутворення, на думку автора, залежить від рівня розвитку суспільства, а не від волі суб'єктів, і він переважає у державах, де основним джерелом права є нормативно-правовий акт.

Суб'єктивний зміст правоутворення залежить від суб'єктів та формується шляхом прийняття актів, які отримують загальне поширення, та притаманний державам англо-саксонської правової сім'ї. Він запевняє, що співвідношення об'єктивного та суб'єктивного змісту правоутворення є найважливішим у процесі формування права [13, с. 171–175].

Правоутворення пов'язують також з об'єктивними факторами, що обумовлюють необхідність прийняття в офіційному порядку тих чи інших норм, в той час, як під правотворчістю розуміють

суб'єктивний процес, який і завершується встановленням правових норм [14, с. 21–22].

Протилежним буде підхід з надто вираженим суб'єктивістським спрямуванням. Відтак К. Дмитрієвцев під правоутворенням розуміє гносеологічний акт усвідомлення соціальної дійсності з метою її коригування через прийняття юридичних норм [15, с. 9]. Однак правильність цього висновку є сумнівною, оскільки ігнорування об'єктивних факторів правоутворення теж не слід допускати.

Вважають також, що первинний етап формування права відбувається під дією об'єктивних причин (правоутворюючих факторів). Водночас наголошують, що природно-історичний шлях формування права спочатку не потребує втручання законодавця. Роль законодавця у процесі створення права є раціональною, свідомою і цілеспрямованою діяльністю.

Ця свідомо діяльність і є правотворчістю. «Правоутворення – двоєдиний процес формування правових норм, в якому природа соціуму і розум законодавця розвиваються у постійній взаємодії і переплетінні. У правовому житті є два джерела виникнення права (об'єктивний і суб'єктивний), які взаємно доповнюють один одного в ході правової еволюції» [16, с. 54].

Проте слушним буде також висновок, що процес формування юридичних норм неможливий поза психологічними актами волі живих людей, які пропонують та затверджують ці норми. Право є продуктом свідомої діяльності тих представників пануючого класу, яким належать нормотворчі функції [17, с. 18].

Ю. Сайфуліна також визнає існування зовнішніх факторів, які передують правотворчому процесу, орієнтують і обмежують правотворчу діяльність. Це сприяє розумінню ролі законодавця у процесі формування правових норм. Без державних актів навіть стихійне формування права не може завершитись. На її думку, потрібно правильно розуміти елемент відображення та елемент творчості у діяльності законодавця, співвідношення необхідної детермінованості з елементом вільного вибору в об'єктивно зумовлених межах. Тоді законодавець постає як вільний та відповідальний творець права [19, с. 17].

Водночас Л. Явич застерігає від перебільшення та абсолютизації ролі законодавця у процесі формування права. Законодавець не створює права, а займається нормотворчою діяльністю. Законодавець створює закон і цього достатньо, щоб визнати його роль у регулюванні суспільних відносин [18, с. 119–121]. Але, з іншого боку, як слушно наголошує А. Нашиц, буде неправильно завчасно позбавляти відповідальності законодавця, віддаючи йому лише пасивну роль ресест-

ратора соціальних імпульсів, вільного від права вибору оптимального варіанта [12, с. 11].

Загалом погоджуючись з викладеними об'єктивними сутнісними факторами виникнення права, варто зазначити, що, на наш погляд, вказані підходи до цієї проблеми не враховують складності та багаторівневості такої категорії, як правоутворення.

Окремої уваги заслуговує дослідження правоутворення як результату діяльності соціальних суб'єктів (особи, суспільства, держави). Відповідно до положень теорії соціальних суб'єктів існує соціально-психологічна система споживання та відтворення цінностей соціального та фізичного середовища. Соціальні суб'єкти є компонентами структури соціуму. Своєю діяльністю творять та упорядковують цінності середовища. Люди ж становлять субстанцію соціальних суб'єктів, які, своєю чергою, існують у системі ієрархії [19, с. 155].

Щодо механізму правоутворення, то тут вирізняють три основні системи: мікросоціальну, медіосоціальну та макросоціальну. На мікросоціальному рівні здійснюється соціальна інтеракція між індивідами. Це є базовий рівень, на якому з'являється соціальна структура, зокрема й правових форм. Така система взаємодії індивідів стає об'єктивним фактором правового нормоутворення (складається об'єктивний баланс інтересів в соціально-інтерактивній системі та проявляється загально визнана міра свободи, рівності та взаємних обов'язків). На медіосоціальному рівні соціальна інтеракція відбувається між локальними соціальними утвореннями (групами) – організації, підприємства, компанії тощо.

Враховуючи інтенсивність таких взаємодій, держава санкціонує цим суб'єктам право здійснювати локальне правове регулювання. На макросоціальному рівні взаємодія відбувається між соціумами (етнос, нація-держава, міжнародна спільнота, транснаціональні структури) [20, с. 303–305].

До об'єктивних передумов правоутворення можна також віднести антропо- та соціогенез. Появі людства у його сучасному вигляді сприяв антропогенез, який створив також відповідні умови для зародження духовної культури і формування нових рушіїв соціокультурного процесу, частиною якого є правоутворення. Узагальнена характеристика антропогенезу відповідає стадіям становлення текстуальної форми права, запропонованих І. Грязінім. Перша стадія є рівнем реальної поведінки, притаманної первісній людині. Далі – виділення культури та суспільної свідомості, коли створюється передправо, яке пов'язане з іншим культурним середовищем (міфом, релігією) та не є чітко вираженим. Третій рівень – право стає окремою формою

суспільної свідомості. Наприкінці цього процесу починає здійснюватись його письмова фіксація [21, с. 29].

Відтак можна зробити висновок, що на відміну від об'єктивних чинників правоутворення основні суб'єктивні фактори правоутворення впливають на правотворчу діяльність та зміст правового регулювання через дії тих чи інших соціальних суб'єктів, які виступають учасниками правотворчого процесу.

Зв'язок між суб'єктивними та об'єктивними факторами правоутворення полягає в тому, що об'єктивні фактори впливають на зміст правового регулювання не безпосередньо, а через низку суб'єктивних факторів, серед яких виокремлюють політико-правовий, соціокультурний, ідейно-психологічний тощо [22, с. 380–381].

Розглядаючи правоутворення як взаємодію об'єктивних і суб'єктивних факторів суспільного розвитку, В. Степанян зазначає, що саме в процесі такої взаємодії формується правосвідомість та воля народу, які, своєю чергою, виявляються через індивідуальну та колективну правосвідомість і волю правотворчих суб'єктів (правотворча воля). У подальшому ця воля об'єктивується у законодавчому акті [23, с. 28].

Однак не всі погоджуються з тим, що об'єктивний фактор правоутворення має первинне значення щодо суб'єктивного. Так, на необхідності дослідження закономірностей внутрішнього процесу правоутворення, пов'язаних з формуванням правових (інформаційних) образів і конструюванням норм права у свідомості, наголошує В. Іванський. На його думку, лише після цього доцільно вивчати зовнішні соціальні та правові закономірності [24, с. 33]. Під внутрішнім процесом правоутворення автор розуміє відображення у свідомості членів соціуму зовнішніх життєвих обставин (ситуацій) у формі символів, які, зокрема, є основою для створення правил поведінки – ментальних норм права. Такий внутрішній процес правоутворення складається з трьох етапів. Перший етап починається із зародження правової інформації, другий – полягає у конституюванні в свідомості індивіда правового образу (так званого правового «Я»-образу індивіда). І третій етап закінчується мисленнєвим конструюванням відповідного правила поведінки (ментальних правових норм). Зовнішній процес правотворення полягає у трансформації визначеної у свідомості правової норми в зовнішню об'єктивовану форму – знакову систему, надання їй офіційної форми вираженості, а також визнання їх життєвої цінності соціумом (легітимація) [24, с. 34].

Висновки. Співвідношення об'єктивного та суб'єктивного аспектів правоутворення трактується неоднозначно, а деколи – супе-

речливо. У працях науковців часто абсолютизується об'єктивна соціальна обумовленість правоутворення, водночас наявність суб'єктивних основ правоутворення розглядається лише в контексті правотворчості як одного із етапів формування права. Найпоширенішим є висновок, згідно з яким правоутворення є об'єктивним процесом, а суб'єктивне волевиявлення можливе лише у правотворчості. Крім того, правоутворення розуміють як діяльність суб'єктів правоутворення або як форму взаємодії суб'єктивних та об'єктивних чинників. Правоутворення поєднує об'єктивні та суб'єктивні основи в їхній діалектичній взаємодії. Вміння адекватно оцінювати співвідношення суб'єктивних та об'єктивних аспектів у процесі правоутворення має важливе значення на шляху до виявлення правотворчих тенденцій та перспектив, а також для втілення стратегічних правотворчих завдань у сучасному українському суспільстві.

1. Нашиц А. Правотворчество: Теория и законодательная техника / А. М. Нашиц. – М.: Прогресс, 1974. – 257 с.
2. Честнов И. Л. Диалогическая антропология права как посткласический тип правопонимания: к формированию концепции / И. Л. Честнов // Российский ежегодник теории права. – 2008. – № 1. – С. 68–83.
3. Кареев Н. И. Два взгляда на процесс правообразования (1889) / Н. И. Кареев // Немецкая историческая школа права. – Челябинск, 2010. – С. 317–350.
4. Бурлай Е. В. Нормы права и правоотношения в социалистическом обществе / Е. В. Бурлай. – К.: Наукова думка, 1987. – 90 с.
5. Новиков А. В. Естественно-социальное и позитивное право: генезис и соотношение: дис. ... канд. филос. наук: 09.00.11 / А. В. Новиков. – Ярославль: Иван. гос. ун-т, 2002. – 140 с.
6. Бігун В. С. Антропология, аксіологія та соціологія права. До питання про право розуміння / В. С. Бігун // Часопис Київського університету права. – 2005. – № 4. – С. 23–32.
7. Черних Є. М. Об'єктивне і суб'єктивне право: теоретико-правові аспекти співвідношення: дис. ... канд. наук: 12.00.01 / Є. М. Черних. – 2008. – 20 с.
8. Косович В. М. Джерела (форми) права – загальнотеоретична характеристика / В. М. Косович // Проблеми державотворення і захисту прав людини в Україні: матеріали ІХ регіональної науково-практичної конференції. – Львів, 2003. – С. 13–14.
9. Сайфуліна Ю. В. Правоутворення як форма виникнення і буття права / Ю. В. Сайфуліна // Митна справа. – 2011. – № 2. – С. 14–18.
10. Трофимов В. В. Правообразование в современном обществе: теоретико-методологический аспект: автореф. дисс. на соиск. уч. степ. канд. юрид. наук: 12.00.01 / В. В. Трофимов. – СПб., 2011. – 50 с.

11. Мусатян А. В. Механизм правообразования: идейно-теоретический и технико-юридический аспекты: автореферат дисс. на соиск. уч. степ. канд. юрид. наук: 12.00.01 / А. В. Мусатян. – СПб., 2006. – 23 с.

12. Алексеев С. С. Общая теория права / С. С. Алексеев. – М.: ТК «Велби»; Проспект. – 2008. – 576 с.

13. Общая теория права и государства: учебник / под ред. В. В. Лазарева. – 3-е изд., перераб. и доп. – М.: Юрист, 2002. – 349 с.

14. Дробязко С. Г. Правообразование, правотворчество, правоустановление, их субъекты и принципы / С. Г. Дробязко // Право и демократия: сб. науч. тр. – Минск: БГУ, 2003. – Вып. 14. – С. 15–34.

15. Дмитриевцев К. Н. Процесс правотворчества в Российской Федерации: автореф. дисс. на соиск. уч. степ. канд. юрид. наук: спец. 12.00.01 / К. Н. Дмитриевцев. – Н. Новгород, 1994. – 49 с.

16. Трофимов В. В. Правообразование в современном обществе: актуальные аспекты теории и методологии / В. В. Трофимов // Российский юридический журнал. – 2010. – № 5. – С. 50–57.

17. Братусь С. Н. Юридические лица в советском гражданском праве / С. Н. Братусь. – М.: Юридическое издательство Министерства юстиции СССР. – 1947. – 363 с.

18. Явич Л. С. Сущность права. Социально-философское понимание генезиса, развития и функционирования юридической формы общественных отношений / Л. С. Явич. – Л.: Изд-во Ленинградского университета, 1985. – 207 с.

19. Циба В. Т. Теоретичні засади соціальної психології: системний підхід: монографія / В. Т. Циба; Відкритий міжнар. ун-т розвитку людини «Україна». – К.: Університет «Україна», 2011. – 359 с.

20. Урумов А. В. Правотворчество в аспекте правопонимания / А. В. Урумов // Вопросы совершенствования правоохранительной деятельности органов внутренних дел: сборник научных статей. – Нальчик: Полиграфсервис и Т, 2004. – С. 297–307.

21. Грязин И. Текст права: Опыт методологического анализа конкурирующих теорий / И. Грязин. – Таллин: Ээсти Раамат, 1983. – 187 с.

22. Трофимов В. В. Правообразовательный процесс: общетеоретический аспект / В. В. Трофимов // Вестник Тамбовского университета. Серия «Гуманитарные науки». – 2009. – № 8 (76). – С. 379–388.

23. Степанян В. В. Теоретические проблемы правообразования в социалистическом обществе / В. В. Степанян. – Ереван: Изд-во АН Арм ССР, 1986. – 183 с.

24. Иванский В. П. Образ «Я» как источник внутреннего процесса правообразования (информационно-коммуникационный аспект) / В. П. Иванский // Право и управление. – 2013. – № 27. – С. 33–40.

Моисеенкова С. А. К проблеме соотношения объективных и субъективных основ правообразования

Рассмотрено соотношение объективного и субъективного аспектов правообразования в их диалектической взаимосвязи. Осуществлен анализ

и сравнение подходов к определению структуры процесса правообразования с учетом концепций источников формирования права. Установлено, что правообразования является результатом воздействия комплекса объективных и субъективных факторов.

На основе существующих в науке взглядов о выделении и разграничении субъективного и объективного аспектов в правообразовании сделан вывод о их диалектическом взаимодействии в процессе правообразования.

Ключевые слова: правообразования, правотворчество, правосознание, общество, социальный субъект.

Moiseienkova S. O. To the problem of correlation of objective and subjective aspects of creation of law

The article deals with the relationship of the objective and subjective aspects of the law-making process in their dialectic relationship. The analysis and comparison of approaches were made to the structure determination of the process of creation of law taking into account the concepts of law formation. It has been established that the creation of law is the result of influence of a combination of objective and subjective factors. On the basis of existing scientific views on allocation and delineation of the subjective and objective aspects in law-creation the conclusion was made on their dialectical interaction at different stages of the process of law-creation.

The problem of the origin of law allows us to understand the essence and content of law, and it also contributes to a better understanding of law-creation needs of modern Ukrainian society and its prospects. The law-creation process has been characterized as a socially conditioned phenomenon, while the value of the subjective aspect of creation of law is often underestimated. The scientists' attention is mainly concentrated on the study of law-creation as a manifestation of the subjective will and the activities of standard-setting makers.

The relationship between the objective and subjective aspects of law-creation is interpreted as ambiguous, and sometimes contradictory. In the works of some scholars the objective social conditions of creation of law are often seen in absolute terms, and the presence of the subjective basis of the law-creation process is considered only in the context of law-making as a step in the law formulation. The most popular conclusion is that according to which law-creation process is an objective process, and a subjective expression can be found only in law-making. In addition, the creation of law is understood as activity of subjects of law-creation or as a form of interaction of subjective and objective factors. Law-creation process combines subjective and objective basis in their dialectical interaction. The ability to assess the correlation between subjective and objective aspects adequately in the process of creation of law is important towards identifying legislative trends and prospects, as well as for the realization of strategic tasks of law-making in contemporary Ukrainian society.

Key words: law-creation, law-making, legal awareness, society, social subject.

Стаття надійшла 23 лютого 2016 р.